

13346

KUNGL. UNIVERSITETETS BIBLIOTEK

UPPSALA

Landsmålsarkivet

Västergötland

Väner - Åsala

(9)

13346

Olsson, Oskar. 1939.

NLM:s frisl. 27 Åkers betydning.

42 H. 4^e

Exc. OSD (x)

1 Landsmålsarkivets frågelista 27.

Jordbruksredskap.

Något gemensamt namn för de redskap och verktyg som användes för jordens bearbetning är ej känt.

Handredskap. Palyca användes vid nyodling för rostuggning av på odlingsmarken befintliga träd. Den krävdes även för arbuggning av rötterna på befintliga stubbar, så att de lättare kunde brytas upp. Så en nyodling plöjdes första gången kunde och palycan behövas för upphuggning av rötter, som blivit kvar vid tidigare röjningen. Vanligen användes gamla ulstena igen för detta ändamål. Stubbar att krossa jordklotter med har jag ej hört om. Däremot har det förekommit att en slöte hammare eller gammal smides-

2 Slägga försells med långt skaft och använts
för ändemålet. En gammal slägga som
använts vid slinslagning har gällt under
benämningen "knosa" vilket antagligen kommer
av uttrycket "knosa" sönder = smula sönder.

Hacker. Av hacker ha här förekommit den vanliga
spelsiga åkerhackan av den form som ännu brukas
De användes för sönderdelning av "löror" och
"kockla" samt utfjämnande av "svacker"
(sänkor) före sädin. De användes också vid
sönderhackning av dikesjord. "Furbacker" (flå
hacka) liknande den i frågelidan avbildade fig. 2
men de övre hörnen vara ej vassa utan av-
rundade. Den användes vid nyodling för jäm-
nande av luor.

Krattor I allmänhet vara krattor tillverka-
de på samma sätt som råsvor fastän något
grövre och "limera" var vanligen av järn.

3. Användes mest all "slö ut förer mä" =
jämna ut de förhöjningar, som bildades
på ömse sidor av de fjäror, som uppkördes
efter sådden. Skallen kunde ären ha använts
för nedmyllning av såd, då detta vid
något tillfälle ej kunnat ske med härr.
x. All använda redskapet kallades all "härka".
Greppar av trä användes för lossning och sprid
ning av gödsel, "trägrepp". De här i orden
använda voro i bruk dock lika med fig. 7: II,
möjligen med något kortare "länga" vilka
x. vanligen var försedda med "grepphaka".
På somliga greppar var övre änden av skaf-
x. fet formad till ett burud eller "karapp" för att
ge handen bättre grepp. Alla trägreppar
x. jag sett ha varit "bragga". Skaflet var
nedre del utgjorde den mellersta "längan"
x. kallades "grepphvis". Benämning på arbete

4. varvid grepen användes: "Häva dyngan".
Spadar var vanligen av trä med järnskoning.
Den här brukliga modellen påminde om fig. 8: 11,
fastän "spaskorja" gick ut vinkelrätt mot
skaplet för att ge gott stöd åt jolen, då
spaden skulle när i hård mark. Skaplet
med vidhängande del av sjätra bladlet
kallades "spaskorja". De spadar som först
började användas, med hela bladlet av
järn, voro korta och bröda samt kallades
"sköpperspaa" (skuffelspadar). De ha antag-
ligen kommit i bruk vid järnvägsbyggen, och
är hemvändande redan införts i jordbruket,
där de kunde användas vid lossning av
sand och lös jord. Skovlar voro vanligen
hell av trä utan skoning. De användes vid
snöskottning samt att "maka" med i slutt
och ladugård. Skuffel hell av trä kallades "skoffa".

5 och användes mest alltså som spammål med. Skivnaden mellan spade och skuffel var alltså spadbladet med två avsmalnade sidor en spets, men skuffelbladet var rektangulärt och uppvikt vid övre änden och båda sidorna. Skovet hade rektangulärt blad utan uppvikande kanter.

Vid mer skärning av kanterna i djupa öppna diken har använts en spade med längre skaft, på vars mitt påsatts en träklots alltså på med spetsen. På senare tid har tillkommit kilspade för grävning av täckdiken samt slunga, som har långt smalt blad, med form som ett stycke av en vanlig lakrännna. Den är vanligen försedd med ett fastskruvat handtag mitt på skaftet, vilket ger större kraft alltså slunga upp jorden vid grävningen.

Landsmålsarkivet Uppsala 13346
O. Olsson. 1939. VÄNE-ÅSAKA

VGL.
Frgl. 27

6. Spett kallades vanligen "järslång" eller "järspett" varvid r och s-ljudet blandas till ett mjukt sj-ljud som s. ex i borste.
- x Vid slenbrytning användes "gork" = en kortare träslång samt "vågl" en längre kraftig träslång vars nedre del var tillplattad och försedd med beslag, ofta en gammal hälsko. "Brett" kallades den slen eller träbit, som lades under "vågla" sin stödpunkt.
- x Slägga ha förekommit av olika slag. Slen har nämnts "knosa" eller "knutor" som användes för slenstapning samt vidare "borstslägga".
- x Slendrog kallades "slenläe" eller "slenso".

Epist. 2. 195

Hörvedskap och draganordningar. Skacklar har varit den vanliga benämningen på de slänger, som förbundit slen med årdornet eller redskapet. Vagnskackla, släskackla, bulleskackla

7 och reskackla. De senare ha använts till
jordbruksredskapen. De förenades med en
"reshammer" till redet av den typ, som finnes
avbildad fig. 9: I. Bestag, som omslöt "res-
hammerna" var ej vanligt, utan användes
"krampor", som borrades genom "hammerna"
och nitades. En reskrok fig. 9: II i förband
"reshammerna" med "vänhammerna" = parsväng-
eln. En liknande krok fastän något större,
jämlig en ploglänk, bestående av ytterligare
en krok och en kort kettling, förband par-
svängeln med redskapet. Namn på hela
dragordningen, "Bestag" Till shacklar
tog vanligen granstörar av lämplig grovlek
och till hamrar något sejt lövhäd sämre ved,
rönne, ek eller ask. Hälan för anspänning vid
uten kallades "selårshög"
Krok denna benämning användes slundom

8

på kupplogen. Givetvis har krok av äldre
 typ använts för polalistkupning. Här i trakten
 är dock kroken såmligen okänd.

Arder, Präskrok, Simplog och Rist är lika-
 ledes okända.

Plogar med ad säkerhet är plogen ett gam-
 malt redskap i orten, då största delen av Väne
 härad är urgammal jordbruksbygd. och har
 plogen i sitt "vapen". Benämningen på äldre
 plogtyper har varit träplog och jämplog.

- x De första jämplogarna kallades "dubbelåsar",
 emedan åsen var gjord av tvänne platta
 järnstenor, vilka vid båda ändar voro
 sammankittade men på mitten åtskildes
 så mycket att "åsjärnet" - plogristen och
 "svärjen", den uppsläende järnslolpe, som
 förbinder underredet med åsen, kunde
 fastsättas emellan. Då järnbuken längre

Landsmålsarkivet Uppsala 13346
 O. Olsson. 1939. VÄNE-ÅSAKA

VGL.

Frgl. 27

9 fram böjade framsläta ämnen till plog-
åsar av lämplig dimension, med en tjocka-
re knut där hälet skulle lagas till "svärjen",
komma dubbelåsarna ur bruk.

En övergångsform mellan trä- och järmplogen
hade så av trä och ett kort stycke av järn.

Plog med träås och järnstyre
Då plogen hade både ås och styre av trä var
styret i allmänhet rätt långt i likhet med
dem, som ännu förekomma på hemomidda järn-
plogar. I de flesta socknar fanns så smeder, som
kunde göra plogar, men ^{dit} var rätt sällsynt konst att
framsläta en "göve" plog, var det blott några
få, som blev verkliga "plogsmästare". Den smed,
som kunde tillverka goda plogar, fick kunder

vida omkring. I vår grannsocken Gäddhem fanns
 en smed, Svvidson, vilken hade stadgat rykta
 som plogsmed, och hans son fortsätter ännu till-
 verkningen. "Svvidsons" plogar slå sig ännu i kon-
 kurrensen med fabriksplogar av olika typer.
 Det kunde också finnas en och annan bonde,
 som var omänskunnig och själva gjorde sin
 plog. I mitt fädernhem användes i min barn-
 dom en plog tillverkad av min farfar, som
 var bonde. Som de i frågelistan upplagda
 plogarna av äldre typ här är okända för-
 bigås detta. Benämningen på plogens olika
 x delar kan kompletteras med: "Grimma," den
 anordning där dragtyget krockas fast, vilken
 i regel var ställbar både på djupet och i sid-
 x led för reglerande av tillars bredd. "Lössgrim-
 ma" användes ibland för att bringa plogen
 närmare diket, när de stora lillorna "kördes ut".

11 "Svärjen" är följt nämnd. Från denna lin
"bakstrel" löper "ifå" på vars främre ände
"unmerjävnt" = bitten fastskruvades, och på
yttersidan var "ifå" belagd med en fast nitad
järnskira, "lännskiva", vilken svarade emot
bittens nedvikna kant och kunde utbytas då
den blev förliten.

Den skiva skyddade sålunda "ifå" för slit-
ning och hade dessutom lin uppgift att hind-
ra plogen att förskjutas i sidled vid uppkör-
ning av slutfären mellan ett par tegar.

Landsidan var nämligen bredare än "ifå" och
den underskjutande kanten pressades av
plogens tryck mot marken ner i underliggan-
de jordlager och bildade ett "spår" som hind-
rade plogens förskjutning i sidled.

"Mullfjåsa", vändskivan, kom såttan färdig
från jämbrotet, och den sista utformningen

av densamma var ett mätelproov för plog-
 smeden. Vändokivans främre, nedre del var
 försedd med ett fastnitat beslag, som gick ge-
 nom ett hål i biten samt var vidare förbunden
 med "tvärjen" genom en bult med försänkt
 kurrud "brystskruven". Skivans bakre del hade
 på insidan ett beslag "örat", som var försedd med
 flera hål. I "bakstreck" var en kerok fästad ,
 vilken krökades i "örat" och genom att fyllas
 i olika hål kunde ploget regleras att "lägga"
 biten mer eller mindre hårt. De flesta ploget
 med häns hade innanför vändokivans en
 bred krampa inslagen i åsen i vilken
 "plogsparr", en liten spade vanligen av järn
 med träskaff, var placerad. Spaden användes
 för att rengöra ploget från fastklibbad jord.
 Plogas av trä hade ofta järnbeslag på undersidan
 med uttagna hål för "åsjärn" och "tvärj".

13. Järmskyren var i regel försedda med "hänntak" av trä. På någon gammal järmplog har jag sett skyrets ändar utsmidda och formade till en kylsa i stället för trähandlag.

Så till vår plogrist blev slöa mäsle de "väsas", och då de blev förlitna kunde de "läggas på" d. v. s. ökas genom påsvetsning av lämpligt järn eller stål. Vid transport av plogen brukades "plogsläc", bestående av t. ex. en plankbit vars ena ände arrundats på undersidan eller en grov grenkycka försedd med en tvärsli. Plogen fasthölls av en bred krampa genom vilken bilspetsen trädde in.

Träplogarna ersattes mera allmänt av järnplogar på 1890 talet. De voro av samma typ som fig. 24. Omkring 1910 började fabriksplogar av amerikansk typ på många ställen användas jämte med dessa.

14

Utom den vanliga plogen fanns vid de flesta
landbruk s. k. "förepfog" eller "kuperpfog" vilken
användes att köra upp tegjärns "förrer" efter
sådden samt att kupa potatisen med. Vänd.
skivorna på somliga av dessa plogar utgjor-
des av raka träskivor.

Sladden har använts under senare hälften
av 1800-talet, men är numera sällsynt.

På senare är har en kombination av sladd
och harv kommit i bruk, s. k. sladdharv.

Sladden utgjordes vanligen av tvänne på
kant slända plankor av c: a två meters
längd, vilka sammanhölls av tvärskår.
Denna kördes med två hästar.

Parsvängel användes ej utan varje häst
anspändes med sin dragsvängel i de
krampor, som på lämpliga avstånd inslagits
i den ensa sladdplankan. Sladd för en

Landmålsarkivet Uppsala 13346
O. Olsson. 1939. VÄNE-ÅSAKA

VGL.

Frgl. 27

15 häst gjordes av en kortare plankan, vilken
sammanslogades direkt med ett par fasta
skacklar eller "armar" och var försedd med
ett uppdräende styre med vilket den trycktes
mot marken av den efter sladden gående
kötkarlen. På sladd, som ködes med två
dragan, var det vanligt att kötkarlen åkte.
Harv. Namn på harv. Härv, Härvor.

Här i orden använda äldre harvar vor
av den typ, som avbildas å fig. 1-2. Tygl
gav större möjlighet att placera pinnar-
na tillräckligt lågt i ytterkanterna så att
pinnarnas inbördes avstånd blev jämt
fördelat över hela bredden. De fyra grövre
bommarna, som hade samma dimension
på bredd och höcklek kallades "bōfō" (pl.)
"bōfj" (sing) Dessa bommanbälles ar tre tunn-
are tvärsnitt vilka vor drivna genom hål

16 i "bofa". Detta ~~lärslomme~~ gjordes vanligen
av skivike. Pinnarna voro av jäm och
nedre änden hade en framåtriktad böjning
eller krök varför en sådan harv kallades
"krökhärv". Dessutom användes harvar av
samma typ som fig. 27 i frågelistan. En sådan
harv kallades "stälthärv". Den hade raka
pinnar av jäm och användes huvudsakligen
för nedmyllning av rög, som skulle myllas
grunt. Harvar med kröppinnar blevo antag-
ligen tidigt slagade här i trakten på grund
av den ofta förekommande lerjorden. Benäm-
ningarna på harvpinnar var "härvepinn". Huru
harvar voro pinnarna gängade i övre änden
och fasthöllos med mutter för att lätt kunna
lösas vid vassning. På stältharvar voro
de ofta nitade fast. Draganordningen
gästos i en märkla eller ett på harvens

Landsmålsarkivet Uppsala 13346
O. Olsson. 1939. VÄNE-ÅSAKA

VGL.
Figl. 27

17

översida fjärlat järn med ögla. Ett järn med flera uttagningar för att reglera harrens gång i sidled har även fjätkommit.

Krokharven hade styre, ofta gjort av en naturligt vuxen grun. Ställharven var i bakre änden försedd med en ring eller ögla för fastgörande av ett rep med vilken harven lyftes i händelse att den blev "täl" av tvorn eller uppharvad kvickrol.

Att köra med harv kallades att "härra"

Uppharvningen av jorden för sädden kalla-

des "bröling" eller att "bröta" Nedmyllning

av säd kallades att "härra ner"

Väl Den vanligaste vällen köides med en häst och kallades "bült" En större vält, som

användes att krossa kokor i trädessjöd och

köides med två hästar kallades "träbelsbült"

eller "kockgebült". I mindre läppor

18 x användes stundom "drakhult" vilken drags
av en man. Det vanligaste väcket till vätker
var ek. Turuvike kunde också användas, men
i så fall skulle vätker ligga i vatten, då den
ej användes för att den skulle behålla sin
tyngd och ej få lockspricker. All vätker varit
delad på mitten, så att vardera halvan
kunna vridas åt var sitt håll då vätker
vändes i ny riktning, har sålunda förekommit i
denna drakt. Benämningen på vätkers olika
x delar: "Bull" och "bülleskackofa". Benämning
x på aelarna: "dubba" eller "sprinkä". För länge
sid lubbaka var vanligen skacklarna fästas
direkt på vätker, genom ett hål, som trädde
över aelstr, varefter skacklarna förenades
med ett rep framför vätker, för att de ej
skulle glida av. I senare tid har vätker
ofta förests med en ram liknande fig 31 i frågel.

Landsmålsarkivet Uppsala 13346
O. Olsson. 1939. VÄNE-ÅSAKA

VGL.
Frgl. 27

19 och den har då ofta varit kompletterad med säe.

Sländrig, även kallad "sländryg" eller "sländra" användes för sländering på torlars skäcken både vid slädjör och på barmark. Den var gjord av ett par klumpiga medan fjörenak med kraftiga tvärslår.

Mullskopa här benämnd "Mullskopa" har använts vid spridning av dikesjord. Den var sländom försedd med en stjärnanordning. Olika stolar fanns för en eller två hästar. Stjärnplog är okänd, liksom oghöjäm och lupplog. Skarbrudsredskapen förvarades över vintern i ett redskapskjul.

Höst- och vårplöjning.

Ordet åker uttalas här "aker" (sing.) och "ackra" (plur.) och betyder i vidsträckt bemärkelse, odlad jord. "Äckror" kallas mark, som för varit odlad men länge fått ligga obrukad. Tegu kallas här i orten jordområden mellan två öppna diken. Om dikenna ligga så tätt att endast två åkras fjunnas mellan varje, kallas jordolyckan mellan dikenna ett "lamm". "Lamm och dike" två dylika "lamm" kan vid plöjningen "parköras" d. v. s. att plögen köras upp på ena "lamm" och ned på det andra, på så sätt kan mittfåran undvikas, men "lamm" måste då vid tidigare plöjningar ha blivit tagom "uppyggat". Blind andra benämningar på jordolycken må nämnas "kil" vilket ju är ett kilgjornigt stycke, d. v. s. bredare i den ena änden.

21 Ett slätt område åkerjord kan på längden
vara avdelat i olika stycken. Varje sådant
stycke kallas "e. vänn" d. v. s. den gräns där
man vändes vid jordens brukning. Den
svängande åkern vid fjällets båda ändar,
vändligen kallas här i orten "sväddänne =
svärmland, och i angränsande delar av Skun-
borgs län "dräst".

Benämningar som ärmland, polatistland etc.
förekomma.

Olika benämningar på plöjning. Vårplöja,
höstplöja "plöjja träe" "plöjja val" - klövervall
Någon gång har jag hört benämningen "täggä"
"han lägger avli träel om hösten" Höstplöjning,
en började så snart vädret var inbärgad.
Vid försenad bärgning kunde det förekomma
att plöjningen påbörjades mellan skylraderna.
Plöjningen skulle helst vara slutförd

22 i oktober. Man ville helst ha höstplöjt den
jord, som skulle besås med vårsäd. Plöjning
av brådan, som skulle besås med höstsäd
påföljande år, fick däremot ofta anså till
vären. I regel kördes plojen med ett par
hästar eller oxar. Pant kunde ibland ut-
göras av en ox och en häst. Någon gång
biträddes plöjaren av en pojke som "ledde"
eller ködde för plojen. Plöjning på förljusst
å andra har förekommit endast hos små-
brukare, som ej haft egna dragare. Uttryck
för lagom fullighetsgrad vid plöjningen:
"Plojen har gått mer än plögdjuppen" =
plöjdjupet. Pärman där plojen gått fram
kallades "plogfar" och den uppvända lattan
plogskiva. Den orörda jorden på plojens
vänstra sida kallades "lannet". Färdens brett
reglerades genom att vändskivans brett

Landsmålsarkivet Uppsala 13346
O. Olsson. 1939. VÄNE-ÅSAKA

VGL.
Frgl. 27

23

ände tvingades på större eller mindre av-
slind från plogkroppen, genom den fäst-
ordning, som förut är beskriven. Tiltans
bredd reglerades genom förflyttning av
dragpunkten i grimmorna. Det upplöjda
x området kallades "plöjse".

Tegläggning. Vanligen har uppläggning
är legar utförts på det sätt, som angivits
i frågelistan i anslutning till fig. 35.

Uppläggningsen av teghyggarna kallades
x att "föra upp". Den sista fjäran, som lags un-
der det vanliga plogdjuret fig 36 ä kallades
x grundskiva eller "mollfär".

Den sista upplöjda remman mellan två slut-
fåror kallades "börst". Den jordremman som
vid tegplöjning plöjdes vid båda ändar av
fältet och i dess tvärriktning kallades
"svällämma" = svällend. Om förutnämnda

24

jorderna utgjordes av sämre jord fick den
 slundom ligga obrukad och kallades då
 "vänneral" = vändvall. En leg av halv bredd,
 som vid legläggning för varaman plöjning
 bildades närmast dikena kallades "halvaker"
 Allt plöja sista gåran intill dikena kallades
 att "köra ut". Allt köra med plojen utan att
 plöja upp någon lilla kallades att "köra
 i lomme". Om man av någon anledning
 vid plöjning av ett jordslycke ville lägga
 alla säs tillor åt samma håll måste
 man "köra i lomme" i den ena riktningen
 och detta kallades att "införa". Figur.
 plöjning, fyrkantplöjning har knappast
 förekommit här i orten. Allt utbycken
 plöjning av gräsval användes plöja eller
 "byla val". Allt plöja andra året efter
 ett "vårbröst" kallades att plöja "ålvälla".

Landsmålsarkivet Uppsala 13346
 O. Olsson. 1939. VÄNE-ÅSAKA

VGL.

Frgl. 27

All plöja "havvoslubb" ansåg givetvis all plöjning på jord där hadn omedelbart följt skördats. Om plojen hoppar upp över om tillan lags för tred, så att den ej vändes fursländig och kom i rätt läge intill den föregående kallades all "plöja kätting".

III Trädesbruk och gödsling.

Träda kallades "träe eller "träsk" i husländ form, och om ifrågakommande jord sådes att den "ligger i träe". Tjenlagde åkrar, som endast användes till betesmark kallades "åkrar". Trädel användes under sommaren till betesmark för alla slag av husdjur. Någon särskild åtgärd för att bekämpa ogräs behövde knappast vidtagas, då betet vanligen var knäppt och djuren söj- de för att alla uppkjutande växtde- lar

26

snabbt avhelos efter jordytan. Detta bi-
drog med säkerhet till förvånande är ojämnt
mera än ett medelmåttigt trädesbruk.
Så vitt jag kunnat utvärna var det här
i trakten regel, att träden fick ligga oplöjta
tills någon vecka före ^{höst} sädden. Den kvickrot,
som uppharvades ^{före sädden} somlunda ofta i högar och
brändes. Vid stenröjning i samband
med trädesbruket, förekom både uppbyggnad
och bortforsling av sten, och den i frågeliden
nämnda metoden att gräva ned stenen
i gropar. Den senare metoden användes
mer ifråga om stora stenar, vilka under-
minerades och sänktes så mycket, att plögen
obehindrat kunde gå fram. Stora stenar
kunde även sönderdelas genom att täckas
med ett tjockt lager av ris och grenar, som
brändes. När stenen sålunda upptäckts

Landsmålsarkivet Uppsala 13346
O. Olsson. 1939. VÄNE-ÅSAKA

VGL.
Frgl. 27

27

översöles den med vatten, varvid den van-
ligen spårde sönder i mindre stycken.

Den uppbulna stenar lades ofta upp till
slingärdesgårdar.

Dikningen utfördes vanligen under trädes-
året. Det ansågs fördelaktigt att utföra
dikningen på hösten. Den uppgrävda jorden
blev då luckrad genom frostens inverkan
och var lätt att hacka sönder. Förädle-
ning hade dock den olägenheten att diken
på lösa jordar lätt rasade igen på vintern.

Om dikningen däremot utfördes på våren
blev dikernas kanter försämrade av gräsrotter,
vilket minskade risken för ras. Dikernas
bredd var i regel sex kvaster = 90 cm. Av-
ståndet mellan diken kunde variera
mellan 5 och 10 famnar. Om utlopp från
diken måste ledas i åkrarnas främmande

Landsmålsarkivet Uppsala 13346
O. Olsson. 1939. VÄNE-ÅSAKA

VGL.
Frgl. 27

28 ledas valmet genom lummor av sten
eller trävirke. Då det gäddes ett grundare
x utlopp uppdrogs en öppen gård, "långbor".
Utstryck för att jorden är valkensjuk:
x "jord är sur" eller "har ont ä bergsyra".
En uppspringande källades kallades
x "vässlesög". Man talade om att "grava
nya diken eller renediken". Den, som grävde
x kallades "dikesgravaren". På mindre och
medelstora jordbruk utfördes vanligen arbetet
av gårdens egna folk, men på större egen-
domar lämnades dikeningen ofta ut på
ackord till arbetare, som skulle kunna
kallas yrkesmän i gattet. Arbetet utfördes
x på följande sätt. Först "slutades diken ut"
med raka stövar, som inriktades i dikets
mittlinje. Om det var fråga om avsevärd
längd, bands en papperorimosa om stöven

Landsmålsarkivet Uppsala 13346
O. Olsson. 1939. VÄNE-ÅSAKA

VGL.
Frgl. 27

29

vid ögonhöjd så att den granträdde skar-
 pan gör ögat. Stjärn "sluckades" diket ut
 efter ett dikessnön, även kallat "stuckel".
 Snöet var försatt med en spetsad käpp i
 vardera änden. För att få diketbredden
 exakt användes diketmätlet en käpp av
 samma längd som diket bredd. Mittlin på
 käppen var markerad med en skära, vilken,
 då mätlet lades ut, placerades mitt för
 en stöv i diket mittlinje. Som ej avstundel
 mellan stövarna kunde stämman, då snöet
 flyttades, användes en hjälpestöv, som riktades
 in där så krävdes. Riktningen lögick så,
 att spadens framspades med inman för snöet
 och en sammanhängande skära åslades
 efter hela diket längd. Om det gädd
 ett "rensediket" skars nu den lösslickade
 kanten av i lämpliga spadtag och

Landsmålsarkivet Uppsala 13346
 O. Olsson. 1939. VÄNE-ÅSAKA

VGL.

Frgl. 27

30. Lämpades upp. Denna kallades all "la"
"kanlora" Därefter lags "bottenbuket" d. v. s.
ett spadtag i diket botten. Nästa tempo
var att "länta kanlora" d. v. s. jordsvälla
att skära ner med spaden där slickningen
skulds så att kanlora blev jämn och erhö-
den rätt läubningen. Sedan återstod
bara att "skola" diket, vilket innebär
att skatta upp de mindre jordslycken,
som ligo lösa efter grävningen och samtidigt
skära botten jämn. Benämningen dike
har brukats om diken i åkerjord då där-
mot diken å ömse sidor av en väg kallats
"väggroper". Stora avloppsdiken kallades
"gloddike". Bredden av den kanal, som
blev oplöjd in till diket kunde variera. I all-
mänhet fick den bredden av en ploglitta
och kallades då endast "dikeskant".

Landsmålsarkivet Uppsala 13346
O. Olsson. 1939. VÄNE-ÅSAKA

VGL.

Frgl. 27

31 Om en diketbank behöfde användas till gång-
slig, lämnades en bredare remsa opöjd, vilken
 kallades "ren" eller "rensa" i beständ fram.

Täckdiken började komma i bruk åtminstone
 på 1870 talet. Materialet var i allmänhet sten.

* "Stenrummer" Dessutom förekom att diken lades
 med smala trädelar, som täcktes med en-

* buskar, "buskedrummer". Tegelrör började komma
 i bruk på 1880⁹⁰ talet. Den ur ett öppet dike
 erhållna jorden kallades vanligen "dikeshörs".

Vid större diken, där en mycket jord
 erhållits kördes den ut med "mull
 skopa", eljest spriddes den med gref. Det
 förekom också, i synnerhet där det uppgräv-
 da bestod av lera, att detta lastades i
 gödselkärra och kördes ut på luffalliga jordar.

Till broar lades ibland stenrummer och
 dessutom lades broar av trävirke. De senare

Landsmålsarkivet Uppsala 13346
O. Olsson. 1939. VÄNE-ÅSAKA

VGL.

Frgl. 27

bestodo av ett par eller tre tvärs öfver diket
 lagda bjälkar, och till "skär" för själva brobanan
 användes klurna liljor eller runda kvistar.
 Att göds jorden kallades vanligen ari gödsla
 uttalas med ett kort, mjukt sji-ljud istället
 för ds. Att jorden var mager kallades att den
 "va skäller" eller "ulskällades". Gödseln efter
 de olika djurslagen benämndes: Studdyna =
 hästgödsel, fyddynna = fjäusgödsel, kogödsel
 och färgödsel kallades "färballe", emedan den
 var "höptallades", = höptanpad. Gödselsamling-
 en utanför ladugårdsrätten kallades "dynge-
slan" och om där fanns någon jordjupning
 där gödselvattnen samlades kallades denna
 "dyngepiör". Färgödseln användes speciellt
 för potatis. Där, som fanns öfverflöd på gam-
 mal halm brukade man lägga ett lager på
 bottnen av gödselstaden, och slundon användes

maljord för summa ändamål. Granris användes som strö i fjälkätten, och del användes vara nyttigt för fjälens korvar.

På somliga gårdar bredde man ut lau och granris som erhöles vid huggning av grenved, på gårdplanen, och då detta blev mulmat och sönderkört blandades det med gödseln.

Allt köra gödsel kallades all "köra dynga".

Gödseln lastades med "dyngesgräp" i "dyngeskär".

Någon särskild släkt för gödselkörning är här okänd. Den löslagbara stammen på

"dyngeskärrestersvet" kallades "dyngesfjäl". All

lätta gödsel kallades all "köra dynga". Både

män och kvinnor deltog häri, och det var

vanligen unga pojkar som körde. När de sista

latten töndes mot kvällen blev det kuppkörning,

emedan den som kom sist hem kallades

"dyngesäck", men för all denna ej skulle få

34 sitt öde aut för hårt, tröslades han med
att "dyngsäcken har brö i häcken". Att
köra ut gödsel på vintern synes här i trakten
ha varit mindre vanligt, och gödselvattnet
fick i regel rinna bort i närmaste dike.
Lördsen spriddes ofta direkt ur härran.
Större kumpan sönderdelades sedan med
grip eller hacka. Detta kallades att "slä ut
dynga". I allmänhet nedmyllades gödseln
genom plöjning i årens längfrickning.

IV Vår- och höstsid.

Att verkställa vinstidder kallades att "våra".
Ordet lätigsäd är ej känt. Motsvarande benäm-
ning för höstsidden är okänd. Höstsidden
kallades endast "rogsäinga". Att jorden var
lämplig för sidder kunde man se på av att
den "ser säk för härra". Om jorden var

för vår befecknades med att den "va för surer"
 eller "fö longer" Ussädel kallades "säsa"
 eller "säharver" och "särog" = utsädesråg. 2
 Allt hawa på oplöjd jord har ej varit brukligt
 och ej kallar all "hawa på tjälen". Allt så
 på plogtillorna och sedan utföra haw-
 ningen efteråt har förekommit. Det ansågs
 att haren med denna ^{metod} blev bättre nermyl-
 lad isynnerhet på lätta jordar. Detta kal-
 lades all "sä på skiva". I regel upphawa-
 des jorden före sädden med krotspinnhawa.
 Detta kallades all "bröthäwa" eller "bröla".
 För nermyllning av råg användes harr
 med råka pinnar s. k. "släthärr". Allt
 köra fram och åker i samma "drag" kalla-
 des all "tvälinna". Då så trändes gick man
 för hand tacka sönder korvar och kokor mellan
 och efter hawningarna. Detta arbete kunde

36

utföras av barn och halvvuxna. Något särskild utbyck för att åkeren var färdig för sådd är ej känt. När björklövet började lysa grönt, var det hög tid att så, men i regel började man något tidigare. I symmetri årtorna skulle tidigt i jorden. Betydelsen av vindriktningen vid sådden har jag ej hört omnämas, utom möjligen att det gick bäst att så i motvind.

Beträffande utsädesmängden sade en gammal "såare" att "saa sin säk sjöt".

Om såden är torr och småkornig slämmas mindre i handen, och är den fuktig och grovkornig slämmas mera. Yttrandet följdes beträffande råg. Sådden tillgick i regel så, att man började vid ett diken, och då höger fot, som var närmast diket, sattes ner. Kulsade man med höger hand såden

37

framåt i diket längdräkning, och då
 vänder got sälls ner, kastade vänster hand
 snett inåt åkern. Denna kallades alltså
 "dubbelkast." Om åkern var smal räckte
 del kanhända med ett "inkast" på andra
 sidan och säningsmannen kastade då säden
 endast med höger hand för vartannat slag,
 när han gick liubaka. Om åkern låg nära
 gårdar kunde utvädet bäras ut, men i annat
 fall gick det köras. Sådder utfördes i regel
 av män, vanligen husbonder, och det torde
 här i trakten ha varit tämligen säusynt att
 arbetet utfördes av kvinnor. I äldre tid
 synes sådden utslutande skett med en
 hand. Duket alltså med bägge händerna
 böjades här omkring sekelstigit prästernas
 av personer, som genomgått laububeskola.
 Säningskärpan kallades här "såharskärpa."

Landsmålsarkivet Uppsala 13346
 O. Olsson. 1939. VÄNE-ÅSAKA

VGL.

Frgl. 27

38 Den var vanligen gjord av en tunn hel-
tejrd träspån liknande "slommet" till ett
säll. Bollnen var av tunna bräder. Den
kunde också vara gjord som ett laggtärl.
* Vanligen bars den i en "sårem", som låg
över högra axeln. Remmen var försedd
* med en "såbrok", som hakades i en
märta i skäppers kant. Motsvarande
sida hade ett handtag för den vänstra
handen. Också bärningssätt för olika ut-
säte kunde förekomma i så fall, att båden
såddes "mä hult nären", men linfrö och
* rengjort gräsför såddes "mä mypa".
Såningmaskiner började här användas
vid ingången av 1900-talet och blev på
ett tiotal år tämligen vanliga. Den remmen,
som besåddes då man vid handsäning gick
i en riktning över fältet kallades ett

Landsmålsarkivet Uppsala 13346
O. Olsson. 1939. VÄNE-ÅSAKA

VGL.
Frgl. 27

39. "kast". Att sätta ut slakar till ögon-
märken under säningen har jag ej
hört omkallas, men för att markera skill-
nad mellan två sädesslag på samma
åker drogs upp en rand tvärs över åkern
med jolen. Rågen myllades vanligen,
som gördt så nämnt med råspinnharv
o. k. stättharv. Vårviden brukade myllas
med krokharv och i regel köddes fram och
åter i samma "dra".

Spårgrödet fick vanligen gro utan annan
myllning än som åstadkoms vid den
vällning, som stundom gjordes då jorden
lokat upp om våren. Vällning av vår-
säden uppskjöts ofta till brodden var
grön. Om tillfälligt regn fallit strax efter
säden besårnades att väter skulle bräcka
den skorpa, som bildades vid jordens

40

upptäckning.

För att avbuda ylvatten uppköptes mellan åkrarna "åkeröfsror" och i trängande sänkor uppgjordes "lövsror". Alla bratta ner den jordkant, som järnplögen sköt upp å im-
 se sidor av fåran kallades att "släutjöras".
 Ärler såddes vanligen på samma sätt som sidslagen, men det gick om också, att de i likhet med böror, myllades genom grund plöjning. Man berättar om att "sitta rorer" men detta gäude givetvis utsättande på våren av rorer skördade året gäud, så att grä skulle uphållas. Rorvört ströddes med myspan eller också med en bulskj vars myspaning överbundits med perforerat papper eller skinn.

Trädgårdsljörorna grävdes på hösten, och i regel förslogs en omgrävning på våren.

Landsmålsarkivet Uppsala 13346
 O. Olsson. 1939. VÄNE-ÅSAKA

VGL.

Frgl. 27

då alla ogräsrotter plockades bort. Lärskid
 omsorg redlades på kållandet. Fint som i käl-
säng var ett gängse uttryck. Vidare odla-
 des kålrötter, morötter och lök. Det synes
 som om det mesta arbetet med köksväx-
 terna utförts av kvinnorna.

Benämningen på potatisödlning. Nedre
 parsoner ha ofta sagt "lägga potatis" istället
 för sätta. Beredningen av potatislandet be-
 stod i två plöjning och kavring på våren
 för sätningen. Någon gång har jorden om-
 plöjts för sätningen. Grödet ledes ofta
 i högar vid kanten av fjället och bars sedan
 ut i korgar och fördelades med en liten
 klump till varje potatis. Det gör man också
 att gödseln spriddes för sätningen, varpå
 den eftersom sätningen pågick kräddades
 mer i den mån, där potatisen lagts.

42 Den lomfira, som köides mellan varje
rad, hade man ej råd att gödsla. Det
har också i enstaka fall förekommit att
fula åkeror med kupplog köts upp i
drillar, vilka efter sätningen klivits
med kupplogen.

Om stor sälspektis användes, kunde pola-
tisen drygas ut genom att skäras ilu på
längden. Efter sätningen jämnades
ofta jorden med handhacka. Sedan polstien
förmit upp fick den slundom en ränning
med handhacka "hacka på", men om jorden var
ogräddi räckte det att köra två gånger med
kupplogen. Att harving gördagis ^{redan} sedan kom-
mit upp är sälsykt. Agränsrensning för handhack
gördagis ifråga om polstis och rödgubbar.

Vänhem Åsaka d. 6 Dec. 1939 Oskar Olsson.